

Післядемократія

Ричард Рорті

Європа поступово почала усвідомлювати, що Аль-Каїда протистоїть Заходові, а не лише Сполученим Штатам. Міністри внутрішніх справ країн Євро-союзу зустрічаються, узгоджують антитерористичні заходи й, очевидно, визначають на тих зустрічах, скільки громадянськими свободами змушена буде пожертвувати Європа.

Подякуймо, що в теракті в Мадриді використано лише звичну вибухівку. Цілком можливо, що за кілька років комерційно доступною буде ядерна зброя завбільшки з валізку (вироблена в Пакистані чи Північній Кореї). А перелік пожадлих покупців складатиметься не лише з багатих плейбоїв на кшталт Усама бен Ладена, а й із лідерів різноманітних іредентистських рухів, які перетворилися на добре фінансовані кримінальні угруповання. Щойно цю зброю застосують в Європі, всі дії, попередньо узгоджені міністрами внутрішніх справ, виявляться недостатніми. Тоді скличуть наступну нараду й домовляться про більш драконівські заходи.

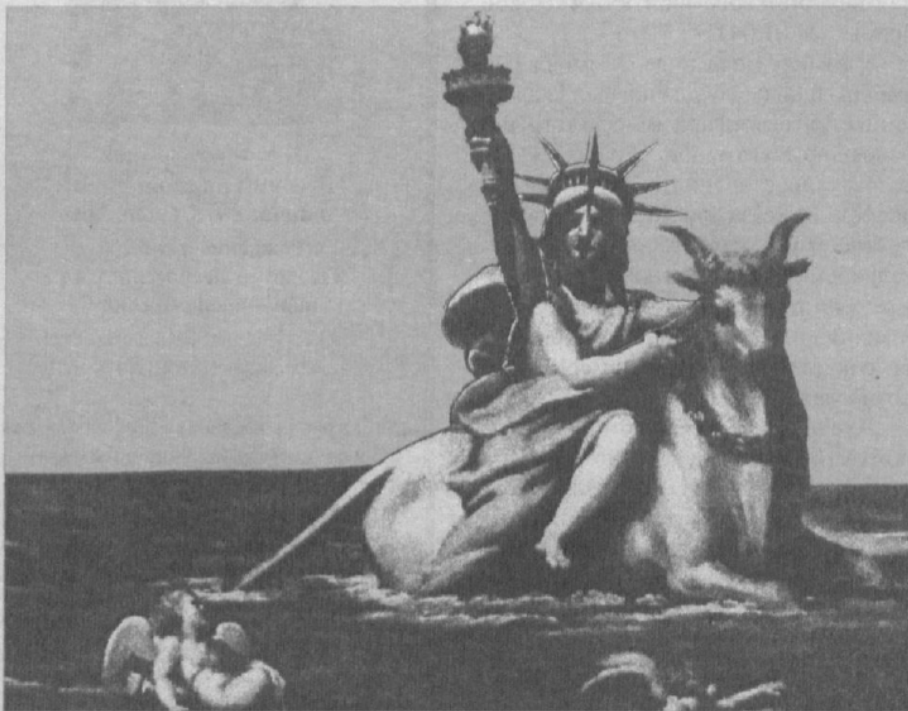
Найважливішим результатом того, що терористи заволодіють ядерною зброєю, стане не смерть сотень тисяч невинних людей, а перманентний військовий стан, який муситимуть запровадити всі демократичні країни. Заходи, до яких уважатимуть за необхідне вдатися їхні уряди, ймовірно призведуть до занепаду багатьох соціополітичних інституцій, які постали в Європі та Північній Америці за два століття по буржуазних революціях. Це може повернути Захід до певної подоби феодалізму.

Дії Бушевої адміністрації після 11 вересня змусили багатьох американців поставитися до війни з тероризмом як до потенційно більшої загрози, аніж власне тероризм, навіть якби його виявом стали ядерні вибухи в західних містах. Самі тільки безпосередні наслідки тероризму, міркують вони, не дали би підстав боятися за долю демократичних інституцій. Зрештою, навряд чи створило би загрозу для цих інституцій природне лихо з таким самим обсягом жертв і руйнацій. Якби несподіваний тектонічний зсув зруйнував хмарочоси на всьому тихоокеанському узбережжі, за лічені хвилини загинули б сотні тисяч людей — проте надзвичайні урядові повноваження були б тимчасовими і частковими.

Та коли навіть значно менші втрати спричинять тероризм, то відповідальні за національну безпеку чиновники напевно вирішать: щоб запобігти дальшим нападам, треба покінчити зі зверхністю права, як і зі звітністю урядів перед громадською думкою. Політики й бюрократи намагатимуться перевершити один одного, пропонуючи несамо-вжиті кроки. А лють, яка виникає, коли величезні страждання спричиняє людина, а не сили природи, напевно налаштує загальну пристати на такі заходи.

Переклала з англійської Катерина Ботанова за публікацією: Richard Rorty. «Post-Democracy». *London Review of Books*, 1.04.04

Наслідком виявиться не фашистський путч, а радше злива урядових дій, які впродовж кількох років засадничо змінять умови соціального життя на Заході. Суди відсунуть на узбіччя, і судовою системою втратить свою незалежність. Місцеве військове начальство отримає повноваження, які раніше

Малюнок Володимира Костриця

належали виборним посадовцям. Медії будуть змушені залишати поза увагою антиурядові протести.

Звісно, такі американці, як я, більше від європейців побоюються цієї перспективи. Адже тільки у Сполучених Штатах уряд проголосив стан перманентної війни, а громадяни поставилися до цієї заяви серйозно. Кристофер Гітченс глузливо заважав, що багатьох американських ліваків Джон Ешкрофт страшає більше, ніж Усама бен Ладен. Я належу саме до них. Відколи Білий дім проштовхав через Конгрес Закон про патріотизм, мене більше хвилює те, що робитиме мій уряд, аніж те, що робитимуть терористи.

Впродовж двох останніх років проблема конституційності повноважень, яких жадає виконавча влада, безконечно обговорюється в американських юридичних навчальних закладах. У квітні деякі з цих питань розглядатиме Верховний суд. Двісті п'ятдесят міст і містечок у США ухвалили постанови проти Закону про патріотизм. Деякі з цих ухвал наказують місцевій поліції не співпрацювати з федеральною владою, коли йдеться про впровадження цього закону. Ті, хто складав і ухвалював ці постанови, вбачають у Законі провісника значно ширших претензій на надзвичайну владу, приводом для яких можуть стати кілька терористичних актів масштабу 11 вересня.

Закон про патріотизм є надзвичайно складною мішанкою, кількості сторінок завдовжки. Як і його британський відповідник — Закон про антитероризм, злочини й безпеку, — він був поспіхом ухвалений на хвилі 11 вересня. Ймовірно, обидва ґрунтувалися лише на складеному спецслужбами переліку найнезручніших обмежень. Не схоже, щоби більшість членів Конгресу чи Парламенту, котрі за них голосували, чітко розуміли, про що там йдеться. Незабаром ми дізнаємося, чи спровокує теракт

у Мадриді подібну реакцію в усіх або в більшості урядів ЄС.

Попри те, що Джон Ешкрофт видається мені абсолютно зловісною постаттю, я не вважаю, що адміністрація Буша або німецький, іспанський чи британський уряди складаються із владолюбних крипто-фашистів. Однак я наполягаю на тому, що і в США, і в Європі дія норм права може припинитися майже ненароком, на інерції інститу-

ційних змін, які, ймовірно, відбудуться в ім'я війни з тероризмом. Якби в європейських столицях здійснили дюжину терактів, застосувавши в кількох із них ядерну, біологічну чи хімічну зброю, національні спецслужби та військовики всіх європейських країн неминуче отримали би повноваження, котрих доти не мали ніколи. Громадськість сприйме це як доречний і належний крок. Місцева поліція, вочевидь, почне працювати за столичною вказівкою. Уряд розцінюватиме будь-яку медійну критику як підтримку та сприяння тероризмові. Європейські міністри юстиції вторуватимуть Ешкрофту, котрий так відповів критикам Закону про патріотизм: «Тим, хто лякає миролюбних людей примарою втрати свободи, я скажу так: ваша поведінка лише сприяє терористам, позаяк руйнує національну єдність і применшує нашу рішучість».

Такий розвиток подій поступово обмежить дієвість інституцій, які вможлилювали вплив громадської думки на дії демократичних урядів. Наприкінці цього процесу ерозії на місці демократії постане щось цілком відмінне: очевидно, не військова диктатура чи орвелівський тоталітаризм, а радше достатньо великодушний деспотизм тих, хто поступово перетвориться на спадкову номенклатуру.

Цей ґатунок владної структури пережив падіння Советського Союзу і тепер знов укріплюється зусиллями Путіна та його колег із КГБ. Та ж таки структура, здається, оформлюється в Китаї та Південно-Східній Азії. У країнах із таким типом управління громадська думка не має великого значення. Вибори можуть проводитись, але опозиційним партіям не дозволено становити серйозної загрози чинній владі. Для кар'єри значення має не талант, а зв'язки з важливими людьми. Оскільки суди та поліційні наглядові ради досить-таки безсилі, власники крамниць незрідка мусять платити по-

ліції чи толерованим нею злочинцям за можливість працювати. Скаржитися на корупцію або чиновницькі зловживання небезпечно. Висока культура існує тільки там, де немає політики (як це колись було в Советському Союзі й досі є в Китаї). Нецензурованих медій не існує взагалі, як і студентських демонстрацій. І громадянського суспільства. Одне слово, це повернення до чогось на кшталт Ancien Régime, коли національні служби безпеки кожної країни відіграють роль Версальського суду.

Якщо на Заході зреалізується накреслений тут гнітючий сценарій, життя більшості світу суттєво не зміниться. Адже в бідних країнах більшість суспільства завжди була і досі є структурованою за феодальними схемами. Ані в північно-східній Бразилії, ані в селах екваторіальної Африки чи Центральної Азії ніхто не помітить, що світ змінився, що світло згасло. Але в країнах, що досягли найбільшого морального поступу, він припиниться. Переїде кілька поколінь, і утопічними фантазіями про відкрите суспільство перейматиметься хіба що жменька читачів старих книжок.

Мабуть, цей прогноз занадто песимістичний. Може, мене й багатьох американців, які поділяють мої страхи, так наполохав Ешкрофт, що в кожному темному кутку нам почали ввижатися чудовиська. Може, європейські парламенти не запанікують так, як парламент Сполучених Штатів. Може, європейська демократія міцніша за американську.

І все-таки мені здається, що принаймні в моїй країні демократичні інституції стали набагато крихітнішими. Я наполовину (втім, лише наполовину) погоджуюся з твердженням Чалмерза Джонсона у його книжці «Імперські страждання»: «Очевидно, в Сполучених Штатах мілітаризм переміг». Джонсон наводить чимало свідчень на користь того, що «залізний трикутник» (оборонні підрядники, Пентагон, комітет Конгресу зі збройних сил) уже дістав стільки влади, що американський президент може хіба домовлятися з Пентагоном, а не наказувати йому. В ЄС військові відомства та служби безпеки ще не мають подібної влади, та можуть зненацька відчутти і можливість, і потребу захопити повноваження, на які раніше не претендували і які дозволять їм *de facto* перетворитися на правителів своїх країн. Військово-промисловий комплекс у Вашингтоні лише вітатиме будь-які рухи в цьому напрямку.

Втім, годі про жахи, що їх мені та ще багатьом навіяло 11 вересня й зрештою в Мадриді. Чи можуть громадяни західних демократій зробити бодай щось, аби зменшити для своїх онуків імовірність жити за неофеодалізму на кшталт змалюваного тут? На думку спадає лише одна річ, яка може щось змінити: готовність міняти культуру урядової секретності. Першим кроком мусить бути вимога урядової відкритості в царинах ядерного озброєння та збору інформації спецслужбами, з яких розпочалася повноценна одержимість секретністю. Для початку громадяни можуть зажадати від своїх урядів, аби ті оприлюднили факти про свої запаси зброї масового знищення. Потім — домагатися публічних відповідей на стандартні запи-

тання: про використання цієї зброї урядами інших країн та про її використання кримінальними угрупованнями на кшталт Аль-Каїди.

Також вони можуть вимагати, щоб уряди об'єднали зусилля й осучаснили воєнні закони та створили певний кодекс міжнародного кримінального судочинства. Після 11 вересня чимало правників указувало, що воєнні закони призначені регулювати дії національних урядів, кримінальні кодекси – мати справу з тим, що роблять у межах певної країни її громадяни. Тому існує чимало «сірих зон», де не діє жоден із цих законів. Тепер у цих зонах уряди можуть поводитися, практично, як їм заманеться: скидати ударні загони на країни «третього світу», де гадають збираються терористи, міняти режими в країнах, запідозрених у підтримці терористів тощо. Немає сенсу говорити про те, що такі дії суперечать міжнародним законам: вони можуть виявитися єдиним способом запобігти, скажімо, появі нервово-паралітичного газу

в лондонському метрі, сибірки в Бундестагу та «брудного» ядерного приладу поблизу Нотр-Даму. Осучаснені закони, що їх міжнародні органи прилюдно узгодять, а національні уряди обговорять і схвалять, уточнюватимуть, коли такі дії можна вважати легітимними. Таке осучаснення може створити добру нагоду, щоб укласти нові багатосторонні угоди й обміркувати те, як використати ООН для нових цілей.

Якщо змусити західні уряди відкрити й обговорити заходи, до яких вони збираються вдаватися в разі якоїсь небезпеки, то лідерам-демагогам буде принаймні важче доводити, що найостанніші теракти виправдовують будь-які їхні дії. Якщо передбачати й публічно обговорювати кризові ситуації, вони з меншою імовірністю продукуватимуть інституційні зміни чи матимуть несподівані наслідки.

Відкрите обговорення необхідних змін у міжнародному праві мусить супроводжуватися новою відкритістю стосовно багатьох інших тем. Не бачу, чому б урядам Франції, Британії, США

й Ізраїлю не поінформувати своїх громадян про кількість і типи своїх ядерних пристроїв, їхню вартість, плани оновлення й розширення цього асортименту й про обставини, за яких ці пристрої можуть бути використані. Не існує також причини не оприлюднити повної історії створення хімічної та біологічної зброї: чому б не розповісти, приміром, американській громадськості, що саме спонукало використати її податки на створення чогось такого, що має назву «зброя рівня сибірки». Й утримувати в таємниці бюджет і функції Національної служби безпеки США чи її британського відповідника у Челтнемі також причин немає. Настав час показати громадськості тексти міжурядових угод, за якими земну кулю оперезали понад сімсот американських військових баз. Навіть у розпал холодної війни не було вагомих причин відмовити в оприлюдненні цієї інформації. І важко уявити, як може ця інформація прислужитися терористам.

Поступ людства у XIX–XX століттях великою мірою завдячував збільшенню ролі громадської думки у визначенні урядової політики. Однак за останні 60 років брак громадського занепокоєння стосовно урядової секретності створив у кожній демократичній країні нову політичну культуру. У Сполучених Штатах і багатьох країнах Європейського Союзу еліта увірувала в те, що вона не може виконувати свою місію забезпечення національної безпеки публічно. А події 11 вересня істотно зміцнили цю певність. Наступні теракти очевидно переконують ці еліти в тому, що вони мусять зруйнувати демократію заради її порятунку.

За найгіршого розвитку подій настане момент, коли історикам доведеться пояснювати, чому золотий вік західної демократії, ніби доба Антонінів, тривав лише близько двохсот років. Найсумнішими сторінками їхніх книжок імовірно стануть ті, що описуватимуть, як громадяни демократичних країн, давши малодушну згоду на урядову секретність, допомогли накликати на себе лихо.

Foreign Policy Review
2003, Volume 2
№1

Англомовний науковий журнал, що його видає в Будапешті угорська фундація Ласло Телекі, присвячено проблемам міжнародної політики. Професор міжнародного права Янош Бругач у статті «Іракська війна та міжнародне право: сюрреалістичне питання?» констатує процес дивергенції політики і права, який посилюється внаслідок війни проти Іраку, ропозпочатої без санкції Ради Безпеки ООН. Дещо інший напрямок цієї теми обрав Ласло Валкі: у статті «Правовий сюрреалізм: війна проти Іраку» він аналізує наслідки боротьби США з Аль-Каїдою, вторгнення в Афганістан та іракської війни для нового світового порядку. Міркування щодо міжнародного порядку в світлі подій останніх трьох років виклав в есеї «Прекрасний новий світ: зіткнення цивілізації чи реланів історії» Іштван Дьярматі. Петер Надь у статті «Віртуальна дипломатія – міт чи реальність?» стверджує, що внаслідок розвитку сучасних інформаційних та комунікаційних технологій і зростання чисельності і впливу неурядових, міжурядових, регіональних, понаднаціональних організацій методи та напрямки старої дипломатії частково доповнено й навіть витіснено дипломатією «віртуальною». Маючи у своєму арсеналі інструменти репрезентації, збирання інформації, політичного аналізу, переговорів, координації, кризового менеджменту, віртуальна дипломатія відіграє чимраз більшу

роль у міжнародних відносинах. Нора Деменді примірює до сучасної теорії міжнародних відносин основні постулати філософського постмодернізму. Еніке Сараз пише про реінтерпретацію сучасної теорії безпеки, починаючи з 1990-х років. Автор подає свою класифікацію факторів ризику та пропонує нові підходи до розробки концепції безпеки. Ласло Кіс аналізує інтерактивний зв'язок міжнародної політики та національної ідентичності, розглядаючи відносини «держава-нація» як дихотомію однорідності/різноманітності і врешті виходить на питання впливу вибору міжнародної політики держави на національну ідентичність. Завершує число рецензія на контроверсійну книжку Роберта Кагана «Рай та могутність. Америка та Європа в новому світовому порядку».

2003, Volume 2
№2

Головною темою цього числа є суперечки навколо «Акта про угорців, що мешкають у сусідніх країнах». 2001 року угорський парламент ухвалив документ, який надав низку привілеїв – зокрема, щодо освіти та працевлаштування в Угорщині – етнічним угорцям поза її межами, і це спричинило бурхливі дискусії як регіонального, так і загальноєвропейського рівня. Сусіди – Словаччина та Румунія, де мешкає чимало етнічних угорців – розцінили цей документ як спробу відкрити Велику Угорщину, а Європейський Союз звинуватив Угорщину в дискримінації мешканців сусідніх країн за етнічною ознакою, адже їхні громадяни не угорського походження не отримали жод-

них привілеїв. Отож на додачу до англійського тексту самого Акта, журнал містить низку текстів, де відображено реакцію Європейського Союзу на цей документ, а також пропозиції європейських структур щодо розв'язання наявних та потенційних конфліктів в етнічно мішаних місцевостях. Крім того, опубліковано чотири ґрунтовні дослідження, що розглядають складний комплекс проблем, пов'язаних зі статусом угорських меншин за кордоном, різні концепції національності та їхнє застосування в сучасній європейській політичній практиці. Вілмош Сабо пише про політику Угорщини щодо її сусідів в останні роки та стисло змальовує становище угорських меншин у різних місцевостях, зокрема в українському Закарпатті, де можливості, надані етнічним угорцям, є надзвичайно важливими з огляду на економічну ситуацію та ускладнення умов перетинання кордону. Дьордь Шопфліт твердить, що, оскільки прагнення Угорщини підтримати етнічних угорців за кордоном суперечить панівній в Європейському Союзі тенденції до заперечення етнічності та спадковості як підстав для надання політичних прав, будь-яка угорська політика в цьому стосунку не задовольнить усіх водночас, а отже, про права угорських меншин мають дбати насамперед ті країни, де вони мешкають. Золтан Кантор звертається до теоретичних аспектів національної політики, протиставляє етнічну концепцію нації політичній і констатує той факт, що, попри всі декларації, сучасна політика європейських країн неминуче спирається на обидві концепції. Клара Кінгстон описує історію ухвалення Акта й поправок до нього 2002 року, які усунули найбільш контроверсійні формулювання. Крім того, в рубриці «Культурна дипломатія» подано біографію Дж. Вільяма Фулбрайта й основні засади заснованої ним програми академічного обміну, історію програми Фулбрайта у світі, а також підсумки та статистику цієї програми в Угорщині. Наприкінці вміщено відгук Пала Дуна на полемічні статті з приводу війни в Іраку, опубліковані в попередньому номері.

Софія Грачова

Бережів
2004, №5

Останнє весняне число часопису відкривають подорожні нотатки «одного з найвідоміших» (принаймні для харківських колег) сучасних письменників Німеччини Міхаела Целера, з яких із цікавістю дізнаємося, що вулиця Сумська в колишній столиці УРСР фантастично довга.

В рубриці «Поезія» сумує притомлений Леонід Талалай, а довокola нього – суцільний Богдан Чепурко:

Вже не літають журавлі.
Зітхають подумки бажання.
Бо ми з тобою на землі
живемо вперше і востаннє.

Як знати, як знати...

Відділ прози обіцяє дещо більше. «Новий Фолкнер? Ні – новий Криштопа», – запевняє нас критик Євген Баран, та й сам О'Лег Фолкнер-Криштопа прагне дотулитися до вічного: «Кохання, секс і смерть – гарантовані» – називається його повість. Ось тільки, чи гарантують ці складники пристойну літературу, ніхто не повідомляє. А годилося б. Натомість Теодозія Зарівна не обіцяє нічого нового, – усе та сама українська мелодрама, надцята серія, «Половання на птахів небесних», із незначними скороченнями.

Ірина Мироненко намагається підбити підсумки нещодавніх спільчанських баталій, попутно беручи інтерв'ю у Володимира Яворівського. Насамкінець маємо двійку рецензій на «Місто уповільненої дії» Анатолія Дністрового (Сергія Лапка й Лукаша Луцького) та відгук Василя Слапчука на книжку Михайла Слабошпицького про Тодося Осьмачку.

С.С.